

prvom, a s uzlaznim akcentima prema zadnjem slogu. Imenice s nejednakim brojem slogova u nom. sg. i u ostalim padežima akcenatski se mogu razvrstavati prema broju slogova u paradigmi (tj. od gen. sg. dalje), uz napomenu da li je u nom. sg. isto ili drukčije (uspor. slično i u Pavića, c. d., str. 3–5. i dalje). Isto je npr. u imenice *đim* – *đima* ili *pěst* – *pěsti*, a različito u imenica *bôj* – *bôja*, *kônj* – *kônja*, *vôl* – *vôla*. Ali po kriteriju da je važan akcenat u paradigmi, imenice *đim*, *pěst*, *bôj* pripadale bi jednom, a imenice *kônj* i *vôl* drugom akcenatskom tipu. Iz toga je također vidljivo da imenice muš. roda *đim* i *bôj* i imenica žen. roda *pěst* (gen. sg. *đima*, *bôja*, *pěsti*) pripadaju istom tipu kao npr. imenica žen. roda *knjiga* ili imenica sred. roda *mjesto*, a imenica muš. roda *kônj* ili *vôl* (gen. sg. *kônja*, *vôla*) istom osnovnom tipu kao imenica žen. roda *žena* ili imenica sred. roda *pěro*. Nadalje, istom tipu kao *kônj* (*kônja*) i *žena* ili *pěro*, s kratkouzlaznim akcentom na drugom slogu od kraja, pripadaju i druge imenice s tim akcentom na drugom slogu od kraja, a tipu kao *đim* (*đima*) imenice s tim akcentom (na prvom slogu), bez obzira na broj njihovih slogova. Ako se izuzmu neke razlike koje treba posebno spomenuti, istom tipu kao *pěst* (odnosno *đim*, *bôj*) pripadaju i imenice žen. roda kao *pěć* (gen. sg. *pěći*), a ne pripadaju mu imenice žen. roda kao *slăst* (gen. sg. *slăsti*). Te imenice, međutim, ulaze u osnovni akcenatski tip kao npr. imenica muš. roda *drûg* (gen. sg. *drûga*) ili kao imenica sred. roda *mêso* (u singularu) i imenica žen. roda *strâža*, itd.

*

Na temelju je tih podataka, mislim, jasno što je sve odlučno i što nije odlučno za svrstavanje imenica u akcenatske tipove; da se još jednom istakne: *kriteriji treba da budu uvijek i samo akcenatski*. Akcenatske promjene izazvane fonetsko-morfološkim razlozima mogu se, dakako, spomenuti kao dopune i uz akcenatsku tipologiju, ali je, kao što se pokazalo, njihovo pravo mjesto u opisima onoga dijela jezične građe uz koji se vežu. Napokon, samo se pojednostavnjivanje akcenatskih tipova u imenica svodi na to da se istim osnovnim akcenatskim tipovima obuhvate sve one imenice koje imaju isti oblik ponašanja akcenta, bez obzira na njihov gramatički broj, na morfološku kategoriju i bez obzira na broj slogova u njima.*

O DANIČIĆEVU NAGLASNOM SUSTAVU KAO SUSTAVU

Stjepan Babić

Norma za našu književnu akcentuaciju počiva na naglasnom sustavu kako ga je prikazao Đuro Daničić u člancima koji su objavljeni u knjizi *Srpski akcenti*, Beograd – Zemun, 1925. Kako je Daničić svoj rad temeljio na Ka-

* U drugoj prilici nastojat ću, na temelju opisanih kriterija, prikazati sve imeničke akcenatske tipove i upozoriti na sva odstupanja, jednako i njih klasificirajući prema prikladnim kriterijima.

radžićevu Srpskom rječniku iz 1852, ta je akcentuacija zapravo Karadžić-Daničićeva. Danas se često čuje da je ona zastarjela ili da je seoska, da treba uvesti gradsku, da akcentuaciju treba urbanizirati. Najdalje je u tome otišao američki lingvist Thomas F. Magner, ali su njegovi pogledi tako revolucionarni da raspravljanje o tome treba ostaviti za drugu priliku. Ostali se reformatori upuštaju samo u pojedinosti. Oni bi Daničićev sustav htjeli samo ispraviti, usavršiti, dograditi, prilagoditi nekim novijim promjenama ili spoznajama. Njihov zahvat obuhvaća samo malen dio, i to Daničićev sustav ne ruši, iako mnogi nisu uvijek svjesni da ga ne ruše. Mislim da je ovaj put u sadašnjem trenutku normalniji.

Prvo, u osnovi Daničićeva sustava nije nikakva zaostala seoska akcentuacija, nego je to novoštokavska akcentuacija koja se u bitnom ne razlikuje od gradske novoštokavske. Nema čak ni bitnih razlika između pojedinih krajeva s novoštokavskom akcentuacijom. Ima samo odstupanja u pojedinostima, pomicanja u okviru sustava ili iskorištavanja jednih mogućnosti, a zanemarivanja drugih. Tako se npr. imenice tipa *grād*, *grāda* dijele u množini u dva podtipa:

a) <i>grād</i> , <i>grāda</i> , <i>grādovi</i>	b) <i>vāl</i> , <i>vāla</i> , <i>vālovi</i>
<i>drûg</i> , <i>drûga</i> , <i>drûgovi</i>	<i>prût</i> , <i>prûta</i> , <i>prûtovi</i>
<i>rêp</i> , <i>rêpa</i> , <i>rêpovi</i>	<i>jêž</i> , <i>jêža</i> , <i>jêževi</i>

I sad se neke imenice kolebaju između tih podtipova:

rād, *rāda*, *rādovi* i *rádovi*
stân, *stāna*, *stânovi* i *stánovi*
sât, *sâta*, *sâtovi* i *sátovi*

Kako postoji i tip

strîc, *strîca*, *strîčevi*
bîk, *bîka*, *bîkovi*

neke imenice iz podtipa b) prelaze u jednini u tip *strîc*, *strîca*, pa se čuje *pûž*, *pûža*, *žûlj*, *žûlja*, i sl.

Ali sve su to kretanja u okviru sustava. Zato Daničićev sustav treba u ovakvim kolebanjima bolje opisati, u drugim ga pojedinostima ispraviti i dograditi, pogotovu što i sam Daničić na mnogo mjesta kaže da ne zna kakav je naglasak, da nije siguran i sl. Tako on npr. ima *vinogrādā*, *vinogrādima*, a danas je uobičajenije *vinogrādā*, *vinogrādima*. Ako to uzmemo u normu, nestaje u tipu *bêzdušnik* ovaj izuzetak. Ili u tipu *zâpovijest*, *zâpovijed* možemo uzeti da je lokativ *zâpovijesti*, *zâpovijedi*, a samo kao napomenu dodati da može biti i *zapovijèsti*, *zapovijèdi*.

No unatoč takvu usavršavanju Daničićev sustav nije bez teškoća. Osnovna je u tome što ima velik broj tipova. Tako je Daničić samo imenice podijelio u 252 naglasna tipa. S jedne strane krivnja nije na Daničiću jer novoštokavska akcentuacija ima vrlo raznovrsne odnose i nije ju lako prikazati jednostavno. S druge strane Daničićev je način vrlo pregledan. On je riječi razvrstao po vrstama, rodovima i broju slogova, a onda u svakoj skupini ima kao tipove sve naglasne mogućnosti. Pomoću sadržaja vrlo je lako odrediti kakav naglasak ima pojedini oblik gotovo svake promjenljive riječi.

Ipak je sigurno da tako velik broj tipova ima i nedostataka. Jedan je od vrlo važnih već taj što djeluje odbojno na one koji dovoljno ne poznaju naglasak, a treba da ga usvoje. Pred tako velikim brojem osjećaju se nemoćni. Zato su razumljivi pokušaji da se broj tipova smanji.

Učinio je to B. Klaić u članku Jedan pedagoški pokušaj u akcentologiji.¹ Njegov je pokušaj zanimljiv, ali ne vodi najboljem rješenju. On, doduše, u zaključku kaže da mjesto 23 tipa treba naučiti svega 4, ali njegov način nije jednostavan. Zakomplicirao ga je nepotrebnim uvođenjem proklize, a pozitivni dio svoje ideje nije iskoristio do krajnjih mogućnosti.

Drugi je pokušaj učinio J. Hamm u knjizi Kratka gramatika hrvatsko-srpskog književnog jezika.² Njegov je način vrlo uspješan, sažet, ali je previše općenit jer zanemaruje mnoge pojedinosti. Kad bismo ga htjeli primijeniti na konkretne primjere, spotakli bismo se o mnoge posebnosti, npr. o tipove imenica koje u množini odbacuju -in jer jedne tada dulje slog ispred -in, a druge ga ne dulje, o imenice za završetkom -ōst jer gube dužinu kad dobiju naglasak, i sl.³

B. Finka u prethodnom članku iznosi opće misli i vjerojatno će u daljnjim radovima temeljitije prikazati čitav problem. Ne ulazeći u sve pojedinosti, u sve mogućnosti ovakvih načina, ostavljajući mnoge naglasne tipove izvan razmatranja, pokazat ću jedan od putova kojim se u ovom problemu može uspješno ići.

Kao nastavnik bio sam stavljen pred zadatak da studentima prikažem književni naglasni sustav. Odmah mi je bilo jasno da im već zbog pedagoških razloga ne mogu reći da samo imenice imaju 252 naglasna tipa, a da se kritički ne osvrnem na taj broj. Polazeći od pretpostavke da naglasni sustav ne može funkcionirati kako valja ako ima tako velik broj tipova, nastojao sam ga smanjiti, a da ne zanemarim važne naglasne pojedinosti, pogotovu ne stalne dužine.

¹ Ivšićev zbornik, Zagreb, 1963, str. 195–202.

² Školska knjiga, Zagreb, 1967, str. 76–79.

³ Ta uopćenost proistječe iz opsega i namjene knjige. Prof. je Hamm pronašao način kako da naglasni sustav prikaže jednostavnije i vjerojatno ga je precizno primijenio u gramatici hs. jezika na njemačkom, koju spominje B. Finka u svom članku, ali ja nisam imao prilike da je vidim.

Promatrajući Daničićev prikaz, došao sam do zaključka da bi se broj tipova mogao znatno smanjiti ako bismo u jedan tip uvrstili sve tipove bez promjene naglasaka. Ali i tada bi ostalo još mnogo tipova. Daničić je bio prisiljen da mnoge imenice razvrstava u različite skupine zato što se one različito vladaju u pojedinim padežima, već prema tome od kakvih su glasova sastavljene, gube li u množini završetak -in, koliko slogova imaju i sl. Tako je npr. kod trosložnih imenica m. r. bio prisiljen da u tipu *bánović* izuzima imenice koje u množini gube -in, da imenice s nepostojanim *a* izdvaja u poseban tip, a među njima opet razlikuje dva podtipa jer jedne u većini padeža imaju dužinu, a druge nemaju (*nástavak*. *nástāvka* : *návrtak*, *návrtka*).

Ako sve istovrsne promjene koje zahvaćaju različite tipove uopćimo i iznesemo u općim pravilima, tada ćemo mnoge tipove moći prikazati kao jedan.

Pošao sam od šest općih pravila od kojih su neka zaista vrlo jednostavna, a i složenija su lako razumljiva i lako se pamte.

1. Ako gen. mn. ima nastavak -a, tada su posljednja dva sloga duga:

žetelac – *žetelācā*
národ – *nārōdā*
mâjstōrica – *mâjstōricā*

Ako se na preposljednjem slogu nađe kratki naglasak, on se po ovom pravilu mora promijeniti u dugi, i to tako da se mijenja dužina, a intonacija ostaje ista, tj. kratkosilazni se mijenja u dugosilazni, a kratkouzlazni u dugouzlazni:

Rūs – *Rūsā* *žēna* – *žēnā*
gljīva – *gljīvā* *barutāna* – *barutānā*

Nastavak -i u gen. mn. uvijek je dug: *kokôši*, *brázdi*, *slāmkī*, *svjèdodžbī* ...

2. Imenice -a deklinacije imaju uvijek dug nastavak u gen. i instr. jd.:

žēna, *žēnē*, *žēnōm*
slúga, *slúgē*, *slúgōm*

3. Kad se samoglasnik nađe pred suglasničkim skupom u kojemu je prvi poluotvorni glas (j, l, lj, m, n, nj, r, v), on se dulji (duljenje po položaju):

nástavak – *nástāvka*
ponèdjeljak – *ponèdjēljka*

Ako se na tom slogu nađe kratki naglasak, on se mijenja kao i u gen. mn.:

stàrac – *stârca*
nòvac – *nóvca*

Kad te skupine nestaje, nestaje i dužine:

<i>nástavak</i>	–	<i>nástāvka</i>	–	<i>nástavākā</i>
<i>ponèdjeljak</i>	--	<i>ponèdjēljka</i>	--	<i>ponèdjeljākā</i>
<i>stàrac</i>	–	<i>stārca</i>	–	<i>stārācā</i>
<i>Ćigānka</i>	–	<i>Ćigānkē</i>	–	<i>Ćiganākā</i>

4. Imenice koje u množini gube -in dulje samoglasnik ispred -in, osim ako na slogu ispred -anin nije koji uzlazni naglasak:

Trāvničānin – *Trāvničāni*
Beògradānin – *Beògradāni*

ali: *Banácānin* – *Banácāni*
Mlèčanin – *Mlèčani*

Osim toga, ne dulje ni četiri s brzim naglaskom: *Būgarin* – *Būgari*, *Ćīganin* – *Ćīgani*, *dūšmanin* – *dūšmani*, *Krčānin* – *Krčāni*.

5. Imenice na -ōst gube dužinu kad dobiju nastavak:

prāvednōst, *prāvednosti*, *prāvednošću*

6. Imenice sa skupinom *ije* idu po istom tipu po kojem bi išle kad bi mjesto *ije* imale jedan slog, s tim što se *ije* naglašava ovako: â = ĭje, á = ijè, ā = ije; npr. *drijèmež* kao *bárut*, *bĭjednĭk* kao *prāznĭk*, *zāpovĭjed* kao *rōsopās*.

Kad polazimo od tih općih pravila, tada možemo u jednu skupinu skupiti sve imenice koje nemaju nikakvih drugih naglasnih promjena osim promjena po općim pravilima, tj. kad nastupi uvjet za primjenu jednoga od općih pravila, ono se automatski primjenjuje, i zato se riječi s takvim promjenama ne moraju izdvajati u posebne tipove.

Tako onda sve četverosložne i višesložne imenice m. r. idu samo po tri naglasna tipa:

- 1) imenice s promjenama po općim pravilima,
- 2) imenice s dugouzlaznim naglaskom na pretposljednem slogu i nepostajanim a u posljednjem,
- 3) imenice s kratkouzlaznim naglaskom na pretposljednem slogu i dužinom na posljednjem.

Primjeri za prvi tip:

golūbinjāk – *golūbinjāka* -- *golūbinjākā*
jābukovac – *jābukōvca* – *jābukovācā*

Drugi tip ima promjenu u vok. jd. i gen. mn., i to tako da u vok. jd. prvi slog dobiva kratkosilazni naglasak, a u gen. mn. četvrti od kraja kratkouzlazni, a tri posljednja sloga su duga (što je samo po sebi razumljivo):

N. *Dalmatīnac* V. *Dǎlmatīnče*
G. *Dalmatīnca* G. *Dalmătīnācā*

Treći tip ima promjenu naglasaka u genitivu, i tako ima u svim padežima osim u vokativu, gdje ima promjenu kao i prethodni tip:

N. *zapovjèdnīk* V. *zǎpovjednīče*
G. *zapovjednīka* G. *zapovjednīkā*

Tako smo Daničićeva 53 tipa sveli na tri tipa. Kako prvi tip ide po općim pravilima, to smo Daničićevih 110 tipova za im. m. r. smanjili na 59.

Po općim pravilima ide i 20 tipova trosložnih imenica m. r. i pet tipova dvosložnih:

púčanin, nǎstavak, nǎvrtak, bānović, vŭkovac, ŭštīpak, Pòsavac, pǎrožak, žètelac, amánet, junàčić, nākovanj, sènātor, nĕrādin, prītīsak, námjesnīk, glāvničār, bĕzdušnīk, nǎstōjnīk, bŭntovnīk; národ, žāmor, brātić, stārac, pŭtnīk.

Tako se Daničićev broj smanjuje za daljnjih 25 tipova; ostaju, dakle, 34 tipa.

Po drugom tipu idu:

jedīnac, jedīnca, jĕdīnče, jĕdīnācā
vrābac, vrāpca, vrāpče, vrābācā

(Kako prvi slog treba imati silaznu intonaciju, a dug je, promjena je ' u ^ automatska.)

Po trećem tipu idu:

vòjnīk, vojnīka, vòjnīče
bolĕsnīk, bolesnīka, bōlesnīče

Tako se broj smanjuje za daljnja 4 tipa; ostaje, dakle, 30 tipova.

Imenice m. r. na samoglasnik (*Mārko, Rǎdoje*) imaju naglasak bez promjene, osim tipa *Péro, Ráde* koji ide po tipu víla. Dakle, od Daničićevih 19 tipova ne ostaje ni jedan kao poseban tip.

Imenice ž. r. na -a u Daničića imaju 49 tipova. Po općim pravilima idu sve četverosložne i višesložne. Ima ih 36 tipova. Ostaje, dakle, 13 tipova.

Od trosložnih po općim pravilima ide pet tipova: *várnica, slāmčica, jǎbuka, Jádrānka, Cīgānka*. Ostaje, dakle, 8 tipova.

Od dvosložnih po općim pravilima ide samo tip *gljiva*, *bŭkva*, gen. mn. *gljivā*, *bŭkāvā*, i tip *lāda*, gen. mn. *lādā*, s napomenom da od imenica koje u gen. mn. imaju nepostojano a po općim pravilima idu samo imenice *crkva*, *klētva*, *prītka*, gen. mn. *crkāvā*, *klētāvā*, *prītākā*, a ostale imaju promjenu kao *kārta*, *kārātā*. Prema tome, broj možemo smanjiti još za dva tipa, ostaje 6 tipova.

Imenice ž. r. na suglasnik imaju 24 tipa. Sve trosložne i četverosložne idu po općim pravilima. Ima ih 15 tipova, ostaje 9.

Od dvosložnih idu tri tipa: *nāpast*, *sāmrt*, *blāgōst*. Ostaje 6 tipova.

Jednakosložne imenice sr. r. imaju 32 tipa. Sve četverosložne i peterosložne idu po općim pravilima. Ima ih 17 tipova, ostaje 15.

I sve trosložne osim 3. i 6. tipa (kōljeno, vretēno) idu po općim pravilima: *blāženstvo*, *Ďurđevo*, *prāvilo* (s izuzetkom imenice *jězero* koja u mn. ima *jezera*), *pijānstvo*, *nāsēlje*, *Čajniče*, *òrūžje*, *vārivo*. Od dvosložnih takav je tip *mjěsto*. Ukupno 9 tipova, ostaje 6.

Nejednakosložne imaju 18 tipova. Sve četverosložne osim tipa *govedārče*, vok. *gòvedārče*, idu po općim pravilima. Ima ih 5 tipova, ostaje 13.

I sve trosložne osim 5. tipa, *sirōče*, vok. *sīroče*, idu po općim pravilima, s tim što je u 8. tipu, *grādānče*, *grādānčeta*, izuzetak imenica *kōpīle*, jer ima *kōpileta*. Ima ih 7 tipova, ostaje 6.

Dakle, uvođenjem 6 općih pravila smanjen je broj tipova za četiri petine, od 252 na 54. To se smanjenje može pregledno prikazati ovako:

I m e n i c e		Broj akcenatskih tipova prema Daničićevu prikazu	Broj akcenatskih tipova uvođenjem 6 općih pravila
m. r.	a) na sugl.	110	30
	b) na samogl.	19	0
ž. r.	a) na -a	49	6
	b) na sugl.	24	6
sr. r.	a) jednakosl.	32	6
	b) nejednakosl.	18	6
u k u p n o		252	54

Smanjenje za 198 tipova zaista je golemo.

Daljnijim proučavanjem taj bi se broj mogao još smanjiti. Tako se npr. tip *stvâr, stvâri* može spojiti s tipom *mîsao, mîsli*, tip *vôda* s tipom *gláva, i dr.* Samo, u daljnjem smanjivanju treba misliti na ekonomičnost, preglednost i upotrebljivost. Tako se pod opća pravila mogu svesti i tipovi *Dalmatínac, zapovjèdñik* uvođenjem novoga općega pravila:

Imenice koje u gen. jd. imaju uzlazne naglaske na pretposljednem slogu imaju u vok. silazni naglasak na prvom. Ako takve imenice imaju dugosilazni naglasak i nepostojano a, tada imaju i promjenu u gen. mn. po obrascu *šípak – šípākā, jedínac – jèdīnācā*.

To bi pravilo obuhvatilo i tipove *víla, žèna, stríc, stríca, òtac, òca* i dr., ali tu već jednostavnost počinje prelazati u svoju suprotnost. Trebalo bi spomenuti da *òtac* u gen. mn. ima *otáca*, da *mòmak* nema gen. jd. *mómka*, nego *mòmka*, ali je u vok. jd. *mômče*; uvodimo odnos nom. – gen. što dosad nismo imali; treba uvesti razgraničenje tipa *žèna* od *vôda, víla* od *gláva* i dr. Dakako, ni to nije nerješivo, ali treba dobro odvući što se dobiva, a što se gubi.

No mislim da je već izloženim načinom prikaz književnog naglasaka vrlo pojednostavnjen a primjenljivost i jednostavnost potpuno sačuvana. Kad bi se već po tom načelu izradio naglasni priručnik, on bi savladavanje naglasaka olakšao u velikoj mjeri.

O S V R T I

JOŠ O NEKIM RIJEČIMA

I. U članku »O nekim nepotrebnim izrazima i riječima«, Jezik, XIV, str. 18–22, naveo sam nekoliko običnih tudica koje nalazimo u svim novinama i čujemo ih na radiju, televiziji i u svakodnevnom govoru, a koje bismo mogli zamijeniti svojim, i to dobrim riječima. Navedenim tudicama dodajem sada još dvije. To su »špica« i »punkt«.

Riječ »špica« ne znači uvijek isto, što se vidi iz ovih primjera: a) *Međutim, treba imati na umu da glavna »špica« sezone tek dolazi* (Vjesnik, 3. 8. 1967); b) *Nastupila je »špica« sezone* (Vj., 9. 8. 1967); c) *... pa čak ni u gradskom saobraćaju u »špicama« nema gužve* (Vj., 24. 8. 1967); d) *Na tramvajskim stajalištima, posebno u vrijeme saobraćajnih »špica«, putnici često vrlo neoprezno stoje neposredno uz tračnice* (Glas Slavonije, 17. 2. 1968); e) *... a »Za-*

kućac« radi s jednim generatorom s tim da u »špici« povremeno ispomaže i drugi (Vj., 11. 12. 1967); f) *Prvi na udaru, kao i obično, kažu dispečeri, bit će velepotrošači: trnornica »Dalmacija«, Duži Rat i »Ferolegura« u Šibeniku, koje već u »špicama« djelomično reduciramo ...* (Vj., 11. 12. 1967); g) *Na kraju duhovita završna »špica« dala je dobru poantu emisiji* (Vj., 25. 1. 1968).

• Da je riječ »špica« zaista neprilična i nepotrebna u navedenim primjerima, dokazuje i to što je ona stavljena među navodnike u većini primjera. No i bez obzira na to ona je nepotrebna jer je u svim primjerima možemo zamijeniti svojom riječju, skupom riječi ili rečenicom. Tako bi primjer pod b) glasio: *Nastupio je vrhunac sezone*; primjer pod c): *... pa čak ni u gradskom saobraćaju, kad je najveći promet, nema gužve*; primjer pod d): *Na tramvajskim stajalištima, posebno u vrijeme najživljeg*